

Portret Stanisława Augusta z klepsydry, 1793, Marcello Bacciarelli, Muzeum Warszawy

Stanisław II August urodził się w Wolczynie 17 stycznia 1732 r. jako Stanisław Antoni Poniatowski herbu Ciołek, syn Stanisława i Konstancji z Czartoryskich. Zmarł w Petersburgu w 1798 r.

Już od najmłodszych lat jeździł poza granice Rzeczypospolitej, w ciągu życia zwiedził większość krajów Europy. Opanował kilka języków, którymi swobodnie się posługiwał w mowie i piśmie. Od młodości związany był ze stronnictwem politycznym zwanym Familią, na którego czele stali Czartoryscy i Poniatowscy. Stronnictwo powstało pod koniec panowania Augusta II i dążyło do przeprowadzenia zasadniczych reform ustrojowych.

Sam Stanisław August, będąc zwolennikiem oświeceniowych idei politycznych i społecznych, próbował zmienić sposób rządzenia krajem, ale nie zdołał przełamać konserwatywnego myślenia większości szlachty.

Wybór Stanisława Augusta Poniatowskiego na króla Polski stanowi pewnego rodzaju moment przełomowy w historii Warszawy, od tego bowiem momentu rozpoczął się intensywny rozwój miasta, cechujący się wzrostem gospodarczym, poprawą infrastruktury oraz rozkwitem życia kulturalnego. Gdy w roku 1764 Poniatowski obejmował tron, pogrążona w głębokim kryzysie Rzeczpospolita była już od kilku lat krajem niesuwerennym, w którego sprawy wewnętrzne coraz śmielej ingerowali sąsiedzi. Panowanie Stanisława Augusta zakończyło się ostatecznym upadkiem państwa polsko-litewskiego w postaci III rozbioru, niemniej wydaje się, że władca nie zasłużył na krzywdzącą opinię zdrajcy. Ponad trzydziestoletni okres panowania Stanisława II Augusta (1764–1795) przeszedł do historii jako *epoka stanisławowska*, a jej osiągnięcia i zdobycze wpłynęły na kształt społeczeństwa, któremu przyszło stanąć w obliczu utraty niepodległości przypieczętowanej III rozbieniem Polski w 1795 r.

Epoka stanisławowska

To ponad trzydziestoletni okres panowania króla Stanisława Augusta (1764–1795), który zapoczątkował wiele reform polityczno-ustrojowych, społecznych i oświatowo-kulturalnych. Był to zarazem czas burzliwych i dramatycznych wydarzeń, które doprowadziły do ostatecznego upadku państwa w postaci III rozbioru w roku 1795. Zarazem za panowania Stanisława Augusta nastąpiło odrodzenie życia kulturalnego w Polsce, dokonał się przewrót umysłowy i powstały instytucje, dzięki którym kultura polska, a co za tym idzie - naród, zdołała przetrwać 123 lata niewoli.

Jego panowanie zapoczątkowało wiele reform polityczno-ustrojowych, społecznych, kulturalnych i oświatowych. Był to również czas burzliwych i dramatycznych wydarzeń historycznych, takich jak: konfederacja barska, Sejm Czteroletni, uchwalenie *Konstytucji 3 maja*, wojna z Rosją czy powstanie kościuszkowskie, ale przede wszystkim trzy rozbiory, które przypieczętowały upadek państwa.

Jednocześnie za panowania ostatniego władcy nastąpiło odrodzenie życia kulturalnego w Polsce, dokonał się przewrót umysłowy i powstały instytucje, dzięki którym kultura polska zdołała przetrwać lata niewoli.

Dla młodego, wykształconego i obytego w świecie władcy Warszawa stała się swoistym poligonem doświadczalnym, na którym mógł testować idee oświeceniowe wprowadzane w życie. Efektem tych działań był rozkwit niemal wszystkich dziedzin życia społecznego. I choć Rzeczpospolita na 123 lata utraciła suwerenność, czasy stanisławowskie położyły podwaliny pod budowę nowoczesnego państwa i społeczeństwa.

Konstytucja 3 maja

Konstytucja 3 maja była nowoczesnym aktem prawnym, drugim na świecie po konstytucji Stanów Zjednoczonych. Ustawa rządowa z 3 maja 1791 r. uchwalona została w atmosferze zamachu stanu na Sejmie Czteroletnim przez stronnictwo patriotyczne jako rezultat kompromisu ze stronnictwem królewskim. Ustawę z 3 maja poprzedziły dwie ustawy z tego samego roku, które uznane zostały za integralną część Konstytucji: o reorganizacji sejmików (24 marca) i o sprawach mieszczan i ustroju miast (18 kwietnia). Konstytucja pozostawiła ustrój stanowy, osłabiła pozycję magnaterii, usuwając z sejmików szlachtę golotę, przyznała mieszczaństwu prawo do nobilitacji, a obywateli miast królewskich otrzymali wolności osobiste czy prawo sprawowania urzędów, utrzymała jednak poddaństwo chłopów. Konstytucja zniósła *liberum veto* i zakazywała konfederacji. Uchwalenie konstytucji było dziełem niezwykle postępowym, dowodem patriotyzmu polskich elit i ich gotowości do naprawy państwa. W 2015 r. jej znaczenia doceniła Komisja Europejska, wyróżniając ją Znakiem Dziedzictwa Europejskiego.

Fragment Konstytucji 3 maja, POLONA

W Rzeczypospolitej nadal istniał podział na duchowieństwo, szlachtę i mieszczaństwo.

Rzeczpospolita Obojga Narodów zajmowała 700 000 km²
Obecnie Polska ma 312 696 km²

Szlachta Rzeczypospolitej, najliczniejsza w całej ówczesnej Europie, stanowiła bardzo zróżnicowaną grupę pod względem statusu majątkowego i pozycji. Na jej szczycie znajdowali się magnaci – zajmujący wysokie stanowiska, aktywnie uczestniczący w życiu politycznym, często właściciele jurydyk, poniżej sytuowała się zamożna szlachta utrzymująca się z dóbr ziemskich, prowadząca w Warszawie zyskowne interesy. Najniższą, ale i najliczniejszą grupę stanowiła drobna szlachta, w której szeregach znajdowali się niżsi urzędnicy dworu królewskiego bądź państwowych instytucji centralnych.

Szacuje się, że w owym czasie w Warszawie mieszkało aż 21 tys. przedstawicieli stanu szlacheckiego. Liczną grupę mieszkańców Warszawy stanowiła służba domowa – prawdopodobnie kilkadziesiąt tysięcy. Magnaci zatrudniali nawet do kilkudziesięciu osób służby w swoich majątkach, co w dużej mierze zwiększało liczbę mieszkańców stolicy.

Widok Warszawy z tarasu Zamku Królewskiego, Bernardo Bellotto zw. Canaletto, Muzeum Narodowe w Warszawie

Obraz przedstawia panoramiczny widok Warszawy z tarasu Zamku Królewskiego w stronę Wilanowa. Na pierwszym planie widnieje taras zamkowy i bryła Zamku (w formie po przebudowie dla Augusta III przez Antonia Solariego w latach 1741-1746). Na obrazie można zidentyfikować budynki: po lewej, pałac Lubomirskich (obecnie znany jako pałac Pod Blachą), po prawej trzy barokowe kościoły: bernardynów św. Anny, w głębi z prawej karmelitów św. Józefa i dwie wieże kościoła św. Krzyża. Na horyzoncie pośrodku wysoka biała bryła pałacu Kazimierzowskiego. Alberto Rizzi zaproponował taką identyfikację osób z obrazu: w oknie po prawej król Stanisław August, w towarzystwie swojej bratowej Teresy Heruli z Kinskich Poniatowskiej i jej dwojga dzieci: Marii Teresy Poniatowskiej i Józefa Poniatowskiego (www.cyfrowe.mnw.art.pl, 2019 r.)

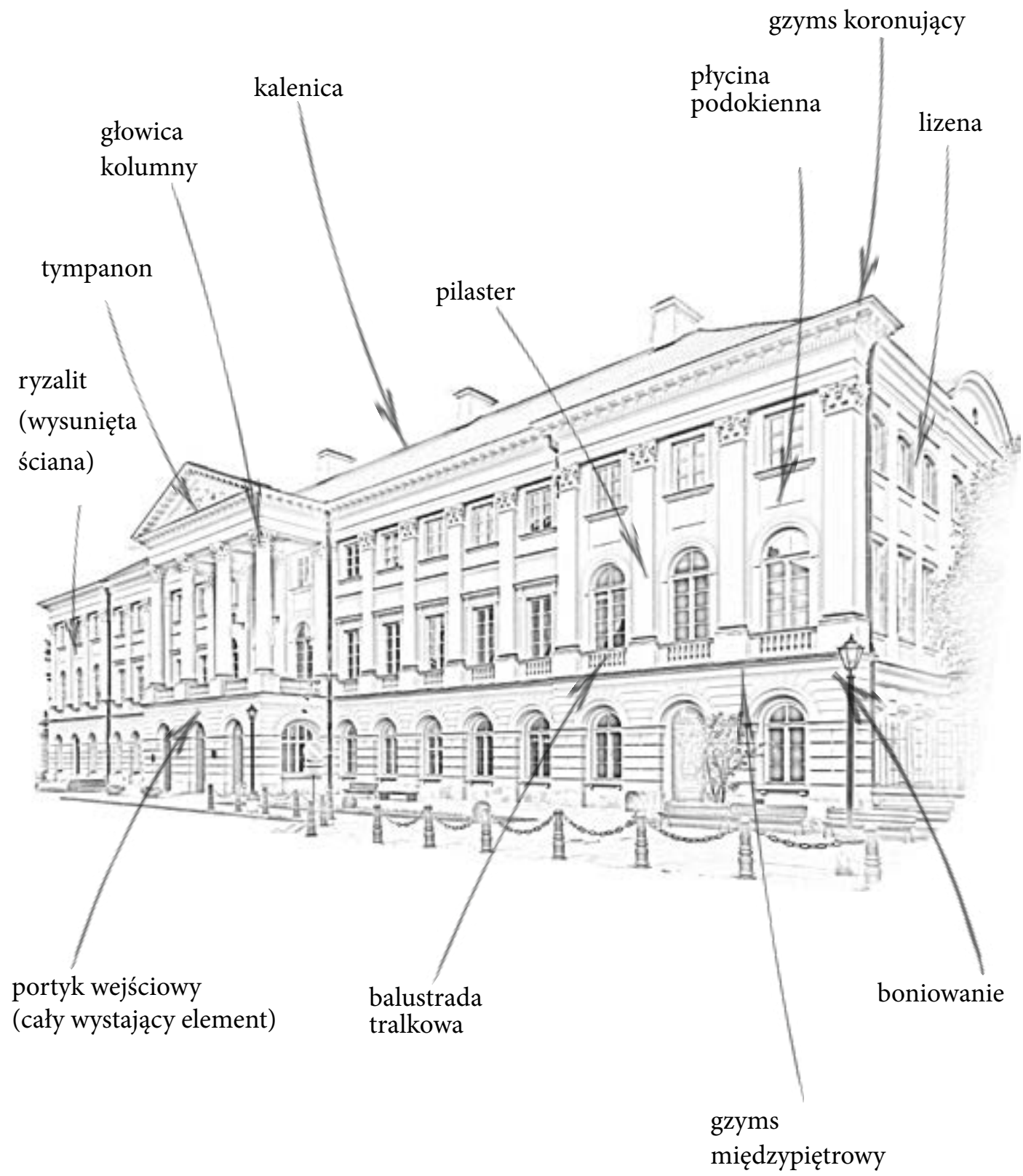
W roku 1792 sporządzono spis stałej ludności, Warszawa liczyła 115 tys. osób, mieszkających: 66% na Starym Mieście; 21% w jurydykach; 7% na Pradze; 6% na Nowym Mieście. W tym samym czasie Londyn liczył 800 tys. zaś Manchester 84 tys.

Zmiany społeczne zachodzące w Rzeczypospolitej i stały napływ ludności ze wsi do miasta spowodował szybki wzrost liczby mieszkańców Warszawy. Przytoczenie dokładnej liczby dla XVIII wieku nie jest możliwe, nie było bowiem dokładnych spisów ludności, a przybliżone dane obliczone zostały na podstawie informacji podatkowych. Precyzyjna liczba jest tym trudniejsza do ustalenia, że obszar miasta ciągle się zwiększał. Warszawa w 1754 r. mogła liczyć ok. 24 tys. mieszkańców, w roku 1784 – 63 tys., zaś już w 1792 – ponad 100 tys. W ciągu niespełna czterdziestu lat ludność miasta wzrosła o ok. 70 tys.

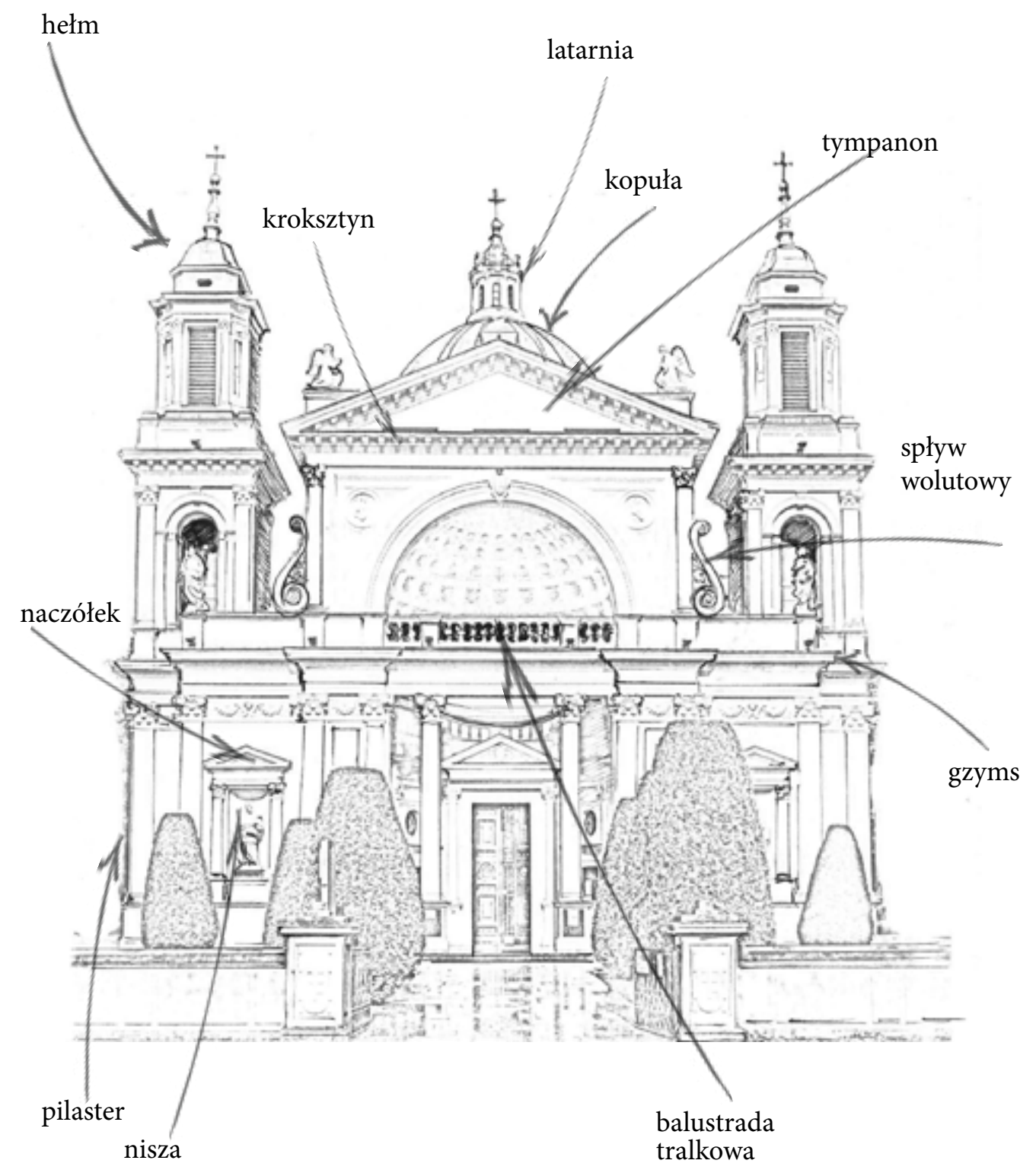
Bernardo Bellotto zw. Canaletto, *Krakowskie Przedmieście od kolumny Zygmunta*, Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW/449, fot. A. Ring i B. Tropilo, (fragment)

Bernardo Bellotto zw. Canaletto, *Widok Warszawy z pałacem Ordynackim*, Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW/439, fot. A. Ring i B. Tropilo, (fragment)

Pałac Kazimierzowski w Warszawie

Kościół św. Anny w Wilanowie

Kościół Wizytek pw. Opieki św. Józefa Oblubieńca Niepokalanej Bogurodzicy Maryi przy Krakowskim Przedmieściu

Kościół wznoszono etapami w latach 1728–1733 i 1754–1763. Wybudowany został dla sióstr wizytek sprowadzonych do Warszawy przez Marię Ludwikę Gonzagę w 1654 r. Samo zgromadzenie – po łacinie *Ordo Visitationis Beatissimae Mariae Virginis* – zostało założone przez Franciszka Salezego, którego herb znalazł się na fasadzie świątyni. Swoją nazwą zakon nawiązuje do sceny nawiedzenia św. Elżbiety przez Najświętszą Maryję Pannę. Scenę tę wyobraża grupa rzeźbiarska na zwieńczeniu fasady, dłuta Jana Jerzego Plerscha.

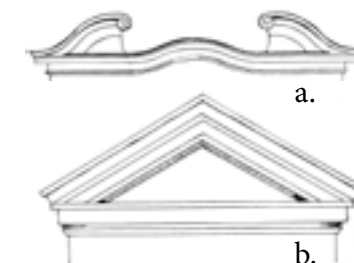
Kościół ufundowany został przez warszawską magnaterię, główną fundatorką była Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska. Świątynia została zaprojektowana przez architekta Karola Baya. Prawdopodobnie wykończeniem kościoła zajął się Jakub Fontana.

Fasada świątyni jest mocno rozbudowana, dekorowana dwudziestoma kolumnami. Podzielona jest na dwie kondygnacje z wyniosłym szczytem. W zamyśle architekta detale miały tworzyć uwypuklenia i wklęsłości, co w zależności od oświetlenia miało wywoływać efekt falowania, niespotykany dotąd w Warszawie. Canaletto z charakterystyczną dla siebie dokładnością przedstawił detale architektoniczne, w tym m.in. dekoracje heraldyczne (herb Franciszka Salezego oraz herby Wazów i Gonzagów) i grupy figuralne, wśród których wyróżnia się posąg Zachariasza i Anny oraz Joachima i Józefa.

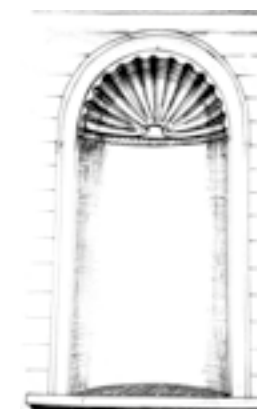
Fasada – główna elewacja budynku, od pozostałych odróżniająca się ułożeniem w niej głównego wejścia oraz często bogatym detalem architektonicznym i monumentalnością. Często decyduje o klasyfikacji stylu architektonicznego całej budowli. Na jej wystrój składają się też inne detale.

Szczyt – najczęściej trójkątny element dekoracyjny stosowany w architekturze jako zwieńczenie elewacji budynku lub jego części, portalu, otworu okiennego itp., także trójkątna ściana zamknięta krawędziami połaci dwuspadowego dachu.

Nisza – półkolistą lub prostokątną wnęką w ścianie, najczęściej dekoracyjną, często od góry zwieńczoną motywem muszli. Nisza może pozostać pusta, lecz na ogół bywa wypełniona rzeźbą.

W latach odbudowy tylko na terenie Starego i Nowego Miasta prowadzono prace archeologiczne w 46 punktach, a w innych 85 punktach miały miejsce tzw. badania o charakterze ratowniczym. Szczególną rolę przy odbudowie historycznego centrum Warszawy odegrało powstałe w 1949 roku Muzeum Warszawy, które w kwietniu 1952 roku z przedmiotów wydobytych z ruin zorganizowało wystawę poświęconą odbudowie Starego Miasta. Od samego początku wśród pracujących przy odbudowie robotników prowadzono akcję zawierającą się w słowach: *znalezione w gruzach stare skorupy, garnki, szkło, żelastwo, kafle, zwłaszcza ozdobne, monety – nie niszczyć, odłóż na bok, przynieś lub daj znać do Muzeum Warszawy w kamienicy pod Murzynkiem*. Nieocenioną pomocą – nie tylko dla odbudowy, ale i dzisiaj dla prac konserwatorskich – służą fotografie. Muzeum Warszawy ma ich olbrzymi zbiór, w tym wiele zdjęć detalu architektonicznego.

Pierwszym po wojnie naczelnym architektem Warszawy został Józef Sigalin, który w swoich wspomnieniach i rozmaitych dokumentach notował uwagi na temat materiałów użytych do odbudowy. Pisał na przykład o tym, jak cenne były fotografie obrazów Canaletta, stanowiące jego zdaniem najlepszy materiał do rekonstrukcji Warszawy z końca XVIII wieku.

Jan Zachwatowicz, profesor Wydziału Architektury Politechniki, NAC

Ruiny kościoła Sakramentek, Nowe Miasto, NAC

Tarcza Zachwatowicza

Szczególnie cenny okazał się tzw. Zbiór Korotyńskich zawierający m.in. wycinki prasowe o Warszawie z lat 1790–1939 oraz tzw. Teki Przyborowskiego z wypisami archiwalnymi oraz zbiorami wycinków z prasy warszawskiej XIX i XX wieku. Pomocne okazały się też archiwa kościelne, a także prace archeologiczne przy zburzonych czy częściowo zrujnowanych kościołach, zwłaszcza Starego Miasta w Warszawie, przede wszystkim zaś zbiory Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Po upadku Powstania Warszawskiego pracownicy ZAP, narażając życie, wywieźli zbiory do Piotrkowa Trybunalskiego, gdzie ukryli je w klasztorze bernardynów. Kierownikiem ZAP został prof. Jan Zachwatowicz.

Badania archeologiczne miały istotne znaczenie dla rekonstrukcji Zamku Królewskiego, choć na jego odbudowę trzeba było poczekać blisko ćwierć wieku. W trakcie prowadzonych badań po raz pierwszy zastosowano wiercenia geologiczne. Ujawniono m.in. relikty fortyfikacji (fosi i wału skrzyżniowego) czternastowiecznej siedziby książęcej. Przy południowo-zachodnim narożniku Zamku odsłonięto również półokrągłą basztę zewnętrznego muru miejskiego.

Jan Zachwatowicz (1900–1983)

Architekt, historyk architektury, profesor Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. W latach trzydziestych XX wieku na zlecenie prezydenta Stefana Starzyńskiego prowadził prace przy odsłonięciu murów obronnych Starego Miasta w Warszawie. Podczas wojny zabezpieczał Zamek Królewski w czasie pożaru. Po wojnie przez siedem lat pełnił funkcję generalnego konserwatora zabytków (1945–1957). Nigdy nie wstąpił do PZRP. Od 1957 r. pełnił funkcję przewodniczącego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Pełniąc funkcję generalnego konserwatora, Zachwatowicz prowadził m.in. konsultacje prac konserwatorskich we wnętrzach katedr gnieźnieńskiej i poznańskiej oraz kościołów we Wrocławiu, Gdańsku, Kruszwicy, Wiślicy, Zagości, Trzemesznie czy Łęczycy. Jednak najistotniejszym jego osiągnięciem było doprowadzenie do rekonstrukcji kluczowych dla polskiej świadomości historyczno-estetycznej obiektów – takich jak fortyfikacje Zamościa, mury obronne Starego Miasta i Katedra św. Jana oraz pałac Potockich przy ul. Krakowskie Przedmieście w Warszawie. W 1954 r. wygrał międzynarodowy konkurs w Hadze na znak obiektu zabytkowego, który do dziś jest wykorzystywany do oznaczania budynków i miejsc historycznych (tzw. Tarcza Zachwatowicza).

